

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЄВОГО АПАРАТУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Кузьма-Качур Марія Іванівна
м.Мукачеве

У статті представлено результати аналізу сутності понять дефініції «система підготовки студентів до краєзнавчої роботи» та власна їх інтерпретація на основі узагальнення сучасних вимог суспільства.

Ключові слова: середовище, краєзнавство, краєзнавча робота, край, професійна підготовка, система, система підготовки студентів.

Розвиток України як самостійної держави викликав помітні зрушення в системі навчання й виховання молоді. Багато теоретико-методичних питань сучасної підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в початковій школі не можна глибоко осмислити без урахування надбань вітчизняної педагогічної думки й навчально-виховної практики та визначення її понятійного апарату.

Краєзнавча підготовка студентів є одним із завдань педагогічного вузу. Вона обумовлена як професійними вимогами – необхідністю формування у майбутніх учителів навичок (організаційних, методичних) у залученні підростаючого покоління до збереження скарбниці природних багатств і соціально-економічного розвитку, так і необхідністю розв'язання проблем сьогодення, які пов'язані з навчанням і вихованням школярів. За висловлюванням М. Костриці, В. Обозного, «краєзнавство в руках творчо працюючого вчителя є одним із важливих засобів залучення учнів до активної навчально-пізнавальної і громадської роботи» [6, с.60].

В останні роки проводяться дослідження, спрямовані на науковий супровід краєзнавчої роботи в початковій школі. Так, І. Соколова досліджувала ефективність краєзнавчо-туристської роботи в початкових класах, запропонувала окремі підходи до методичного ознайомлення молодших школярів з природою. Методика туристсько-краєзнавчої роботи з молодшими школярами розглядається М. Рафалюк та Н. Андрощук. Дидактичні умови і методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початковій школі аналізується Н. Огієнко.

Проте у вищезазначених працях краєзнавча підготовка вчителя не розглядається як компонент системи його професійно-педагогічної освіти. У зв'язку з цим постала необхідність у визначенні змісту поняття «система підготовки студентів педагогічних факультетів до краєзнавчої роботи у початковій школі».

Метою нашої статті є – аналітико-синтетичний аналіз трактування понять «система підготовки студентів до краєзнавчої роботи» та власна їх інтерпретація в сучасних умовах.

Школі сьогодні не вистачає педагогічної взаємодії, коли діти і вчитель пов'язані між собою цікавою справою. Такою загальною справою може стати краєзнавча робота, яка тісно пов'язана із навколишнім середовищем: природою та соціумом.

Поняття «середовище» у сучасній філософії трактується так: 1. Навколишній світ (поняття, введене І. Теном). При цьому вносяться певні корективи в дане поняття: «в даний час середовище розглядають як протилежний полюс природженої здатності, як простір і матеріал для розвитку, за допомогою яких здатність прокладає собі шлях прямо або опосередковано. 2. Оточення, сукупність природних умов, від яких залежить існування» [12].

Навколишнє середовище педагогами справедливо пов'язується з «образом» простору, зайнятого дитячо-дорослою колективністю, з уявленням про сьогодення, минуле і майбутнє, його ролі в місцепроживанні і за його межами. При цьому найважливішими виявляються контексти як самого колективу – етичні, естетичні, духовні, так і зовнішні – природні, соціокуль-

турні» [4, с.72].

Соціальне середовище відіграє вирішальну роль у формуванні особистості вихованців. Причому не тільки макросередовище (умови існування, що оточують людину, в суспільстві), але і мікросередовище – умови, створені безпосередньо в освітній установі. Педагогічно грамотно організоване мікросередовище при формуванні особистості викликає інтерес і бажання впливати на її характер, що активізує процес виховання.

Природне та соціальне середовища та їх вплив на формування особистості дозволяють нам виділити краєзнавство як комплексну науку, що поєднує в собі відомості природознавчі (у свою чергу комплексні), історичні, мистецтвознавчі, з історії літератури, науки і тощо. Консолідує тим факт, що всі ці відомості стосуються однієї місцевості, одного і того ж середовища проживання дитини – рідного краю. І їх може бути безліч.

За своєю суттю краєзнавство найбільш наближене до географії. Відомості в обох науках об'єднуються за територіальною ознакою. Але географія, на відміну від краєзнавства, не надає такого великого значення значним постатям, історії науки, історії літератури, історії мистецтва (зокрема архітектури). Безперечно, що у цьому аспекті краєзнавство ближче стоїть до історії ніж географія.

Краєзнавство як педагогічна проблема завжди викликала у дослідників величезний інтерес, оскільки немає іншого такого всеосяжного засобу освіти і виховання людини, яке включало б природу і історію, господарство і політику, культуру і життєдіяльність людей рідного краю. Підтверджує цю думку вислів С. Шмідта, який визначає суть терміну «краєзнавство» як науку і науково-популяризаторську діяльність, форму суспільної діяльності і метод пізнання від часткового до загального, виявлення загального і особливого; як метод, що спирається на міждисциплінарні наукові зв'язки, враховує не тільки висновки наукових теорій, але і первинні спостереження звичайної життєвої практики. Краєзнавство – школа пізнання, школа виховання, виховання культури, школа становлення і закріплення уявлень про взаємозв'язки в природі, про взаємозв'язки природи і суспільства, школа виховання пошани до досвіду старших, до наших витоків. Нарешті, краєзнавство – це не тільки пізнання краю, історії краю, це не тільки вивчення шляхів цього пізнання у минулому, але це і спосіб освоєння історичного досвіду [13, с.12–13].

У цьому визначенні підкреслено багатоаспектність змісту краєзнавства, в якому полягає основна особливість і проблема його наукового визнання.

Поняття «краєзнавство» мало різний зміст. У 20-х роках ХХ ст. воно розглядалося як метод синтетичного вивчення якої-небудь визначеної відносно невеликої території, що виділяється за адміністративними, політичними або господарськими ознаками. У 30-х роках краєзнавство визначалося як «громадський рух, що об'єднує місцеве трудове населення, яке бере активну участь в соціалістичному будівництві усього краю на основі усебічного його вивчення». Були також висловлювання про нього як про особливу науку, предмет викладання. А. Барков зазначав, що «краєзнавство є комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і з спеціальними методами дослідження, які спрямовані у своїй сукупності до наукового і всебічного пізнання краю...» [1, с.80].

С. Совгіра у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що у всіх напрямках краєзнавчої діяльності є загальний предмет вивчення – край. Поняття «край» – умовне і залежить від того, хто і з якою метою його вивчає. «Для школи край, як правило, – район, відомості про який можуть бути використані як міс-

цевий матеріал», – вказує О. Даринський або «край – будь-яка місцевість, навіть незначна за розміром, яка тяжіє до будь-якого географічного об'єкта (міста, річки та ін.)» [9, с.19]

Аналізуючи енциклопедичні тлумачення сутності краєзнавства, можна зробити висновок, що і в сучасних, і в словникових та енциклопедичних виданнях радянського періоду краєзнавство трактується як «всебічне вивчення частини країни (області, району, міста) переважно місцевим населенням» [2; 3; 8] або «краєзнавство – комплексна галузь знань про певну територію (край)» [3].

У педагогічній енциклопедії краєзнавство визначено як дидактична категорія: «краєзнавство в школі – вивчення учнями на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного і культурного розвитку місцевого краю – шкільного мікрорайону, села, міста, району, області» [8, с.518]. Таким, на нашу думку, що може відобразити сутність краєзнавства в початковій школі, є визначення П. Іванова: «... доступне і посилене для учнів, всебічне і багатогранне за формами пізнання місцевого краю...» [5, с.172].

С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику подає таке трактування терміну: «Краєзнавство – освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позакласній роботі частини країни (області, району тощо)» [10, с.179]. Тут же ми знаходимо тлумачення слова «краєзнавчий» – такий, що «стосується до краєзнавства» [10, с.460] та «компонент» – «складова частина чого-небудь, складник» [10, с. 446]. В подальшому ми користуватимемось цими термінами як синонімами.

У публікаціях останніх років знаходимо нове більш глибоке тлумачення терміну «краєзнавство», що включає в себе краєзнавчий імператив: «...людина, яка народилася і виросла на рідній землі має почуття обов'язку перед нею, яке генетично закладається в основу моралі з дитинства».

Узагальнюючи значення краєзнавства та краєзнавчого компоненту навчального процесу у формуванні особистості людини, ми прийшли до висновку, що краєзнавство (в цілому) – це найбільш раціональний засіб у пізнанні загальних закономірностей природи і соціуму шляхом ознайомлення учнів з навколишнім середовищем, яке дає можливість розвивати їх практичні уміння і навички та краще осмислити явища навколишньої дійсності. Краєзнавчий компонент як складова частина навчально-виховного процесу сприяє кращому ознайомленню із природою, історією, традиціями рідного краю, підсилює національну спрямованість цього процесу.

Отриманий під час краєзнавчої роботи матеріал озброює вчителя засобами, які сприяють тому, щоб нові знання стали результатом власної розумової діяльності дітей, глибокому взаємозв'язку між предметами і явищами дійсності. У цьому велику роль відіграє поєднання слова вчителя з об'єктами і явищами природи, матеріалами архівів, творами письменників та художників тощо.

Вищезазначені міркування привели нас до узагальненого визначення терміну «краєзнавча робота», під яким ми розуміємо комплексний засіб всебічного розвитку підростаючого покоління в активному пізнанні і доступному поліпшенні навколишнього світу і самих себе у процесі занять краєзнавством.

У педагогічній науці закріпилася думка, що основними напрямками підготовки майбутнього вчителя є комплекс методологічних, педагогічних проблем, які ставляться перед студентами, розв'язуються ними через залучення їх до практичної педагогічної діяльності. Саме в процесі педагогічної діяльності підвищується рівень їх професіоналізму. Тому з метою визначення змісту робочого поняття звертаємося до трактування вченими поняття «краєзнавча підготовка», яка вужча за змістом, але близька до проблеми нашого дослідження. Існують різні підходи до трактування поняття «професійна підготовка». Зокрема, «підготовка – запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності» [3, с. 767].

Так, О.Абдулліна, Н.Кузьміна, Н.Тализіна та ін. зазначають, що професійна підготовка майбутніх учителів – процес формування й набуття настанов, знань та вмінь, необхідних спеціалісту для належного виконання спеціальних завдань навчально-виховного процесу. О. Абдулліна вважає, що загальнопедагогічна підготовка вчителя – це процес учіння студентів у системі навчальних занять з педагогічних дисциплін і педагогічної практики й результат, що характеризується певним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованості загальнопедагогічних знань, умінь і навичок. Система загальнопедагогічних знань, умінь і навичок є загальною, єдиною необхідною кожному педагогу, зокрема, вчителю початкової школи для реалізації його соціально-професійних функцій.

У педагогічній енциклопедії сутність «професійна підготовка» подається як «сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; процес повідомлення учням відповідних знань й умінь» [8, с. 573].

Визначаючи різні трактування дефініції «професійна підготовка», ми узагальнили термін «професійна підготовка майбутнього фахівця» у такій редакції: це процес засвоєння соціального досвіду (соціальної культури), елементами якого є: знання, накопичені людством; досвід здійснення відомих способів діяльності; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісних стосунків.

Результатом професійної підготовки вчителя до краєзнавчої роботи є краєзнавчі знання, уміння і навички. Крім того, майбутній учитель усвідомлює взаємовплив його краєзнавчої підготовки на результати майбутньої професійної діяльності, свою роль у житті рідного краю, моральну спрямованість краєзнавчих знань. Він вчиться дивитись на навколишній світ не очима споживача, а очима творця, діяча, активного учасника перетворень, вдосконалення навколишнього життя. У процесі пізнання рідного краю поглиблюються патріотичні почуття майбутнього учителя, який має бути готовий до цілеспрямованого, активного використання можливостей краєзнавства в навчальному процесі початкової школи.

Усе, зазначене вище, дозволяє встановити, що майбутні вчителі, оволодівши краєзнавчим компонентом професійно-педагогічної освіти, розуміючи його значення в цілісному педагогічному процесі школи, повинні знати:

- основи різнобічних фактичних знань про рідний край;
 - різноманітні погляди вчених, педагогів на проблему краєзнавства;
 - психолого-педагогічні можливості краєзнавства;
 - сутність, зміст, принципи і провідні методи краєзнавчої освіти і виховання школярів;
 - форми і методи формування краєзнавчого світогляду як складової частини наукового світогляду;
 - вміст у змісті кожного навчального предмета краєзнавчого компонента, встановлювати взаємозв'язки між ними.
- Змістом практичного компонента професійно-краєзнавчої підготовки майбутніх учителів є уміння:
- удосконалювати тематичну структуру програм, виділяти узагальнюючі теми краєзнавчого характеру;
 - чітко окреслювати взаємозв'язки теоретичних концепцій предметних галузей з основними компонентами змісту краєзнавчої освіти;
 - планувати краєзнавчу діяльність учнів і передбачати такі форми роботи, які сприятимуть формуванню громадянина, патріота;
 - ефективно використати краєзнавчі знання на різних етапах уроку, в позаурочній і позашкільній діяльності;
 - розробляти міжпредметну структуру провідних ідей і понять;
 - розробляти міжпредметні форми навчання і виховання (інтегровані уроки, екскурсії, рольові ігри, олімпіади, вікторини тощо), де можливе цілісне охоплення краєзнавчих знань

і проблем;

- організувати різноманітну практично-дослідницьку діяльність учнів з вивчення малої батьківщини;
- організувати посилену природоохоронну діяльність;
- формувати у школярів моральне відношення до рідного краю;
- визначати екологічне втручання людини в довкілля, основи раціонального природокористування і охорони природи;
- проводити краєзнавчу просвіту батьків.

Крім того, майбутній учитель, як пропагандист краєзнавства, повинен мати такі якості:

- бути громадянином і патріотом рідного краю;
- усвідомлювати універсальну цінність малої батьківщини як джерела духовних сил людини;
- усвідомлювати необхідність знань і умінь в галузі краєзнавства в майбутній професійній діяльності;
- мати і розвивати інтерес до різних сторін життя рідного краю;
- відчувати потребу і прагнення поповнювати свої знання і удосконалювати уміння;
- адекватно оцінювати свою професійну готовність до реалізації краєзнавства в школі.

Багатопредметна підготовка вчителя початкової школи до майбутньої професійної діяльності є цілісним процесом, об'єднаним спільністю педагогічних цілей, завдань, функцій, спрямованих на досягнення кінцевого результату. Тому відбір і побудова змісту краєзнавства, як невід'ємної складової вказаної цілісності, ґрунтується на її органічному зв'язку і взаємодії з гуманітарною і соціально-економічною, математичною і природничонауковою, загальнопрофесійною і предметною підготовкою.

Отже, під підготовкою майбутнього учителя початкової школи до краєзнавчої роботи у ЗОШ І ступеня ми розуміємо складовий компонент системи професійно-педагогічної освіти, який включає ціннісний, змістовий, процесуальний і результативний компоненти, що забезпечують засвоєння інтеграційних знань про рідний край, оволодіння уміннями його самостійного пізнання і позитивного перетворення у поєднанні з методикою використання краєзнавчого матеріалу в навчанні і вихованні учнів.

Взаємозв'язок теоретичних знань і практичної діяльності призводить до розуміння реальної необхідності знань, уміння їх застосовувати в особистій діяльності, сприяє усвідомленню місцевих проблем. Зміст практичної діяльності в галузі краєзнавства повинен ґрунтуватися на наукових знаннях: природних, суспільних, гуманітарних. Уміння застосовувати ці знання в процесі вивчення малої батьківщини, реальна практична діяльність з вивчення своєї місцевості ведуть до зміцнення теоретичних знань.

Системний підхід, що став в освіті нормою, актуалізується через розуміння суті категорії «система» як генезисно-функціональної структури, де окрім складових елементів мають найважливіше значення зв'язки між ними, що дає підстави використати поняття як показник системного характеру досліджуваної структури. Ці ідеї розглядалися в працях Р. Арцишевського,

С. Балашової, К. Гуза, Б. Ермолаєва, В. Ільченко, Н. Моїсєєва та інші.

Поняття «система» в контексті нашого дослідження не передбачає історіографію його сутності, тому ми більше схилились до сучасних трактувань. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «система» подається як «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь. Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням» [3, с.1126].

У філософському трактуванні поняття «система» (від грец. *system*-складене з частин, поєднане) означає сукупність елементів, які знаходяться у відношенні, пов'язані між собою й утворюють зумовлену цілісність та єдність [11, с.427–428].

Однією з основних характеристик системи визнавалася її цілісність, що стосувалася не стільки самої системи, скільки способу її дослідження як внутрішньо-активного цілого. Для того, щоб система могла функціонувати, кожний з її елементів має володіти загальною якістю, специфічною саме для неї. Об'єднуючись, усі елементи утворюють єдину спільність, яка має свої ознаки й специфічні відношення з іншими системами. Усе це доводить цілісність системи, де кожний елемент суттєво залежить від інших, а його зміна впливає на зміну всієї системи. Тому найбільше смислове навантаження у системних дослідженнях припадало на поняття «зв'язок». Це пояснювалося тим, що наявність стійких зв'язків між елементами та їхніми властивостями зумовлювала стан взаємовизначеності елементів і підсистем у системі.

Враховуючи викладене, під поняттям «система професійної підготовки вчителя» ми розуміємо єдність структури, змісту і цілей навчання та виховання студентів, способів реалізації набутих, умінь та навичок при використанні конкретного матеріалу у уроках, в позаурочній діяльності з учнями у початковій школі.

До ключових аспектів відноситься необхідність цілеспрямованої орієнтації засвоєння знань студентами та оволодіння ними професійними уміннями і навичками, які сприятимуть розвитку і становленню соціальної особистості в освітньому просторі.

Узагальнення змісту досліджуваного терміну вимагає створення цілісної єдності структури, змісту і цілей навчання та виховання студентів, способів реалізації набутих знань з краєзнавства, умінь та навичок при використанні краєзнавчого матеріалу на практиці.

В цілому ж краєзнавчу роботу можна охарактеризувати як інтеграційний компонент змісту освіти учнів, тобто це є система знань про рідний край і діяльність учнів з його пізнання та позитивного перетворення, що сприяє реалізації загальнодидактичного принципу зв'язку навчання і виховання з життям з урахуванням провідних тенденцій у сучасній освіті. До основних умов успішної організації і розвитку краєзнавчої роботи відноситься реалізація організаційно-методичної системи професійної підготовки студентів педагогічних вищих навчальних закладів до цього виду діяльності, що і передбачається планом наших досліджень.

Література і джерела

1. Барков А. С. Ещё о научном краеведении / А.С.Барков // Вопросы методики и истории географии. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 80–86.
2. Большой энциклопедический словарь / Гл.ред. А.М.Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т.1. – 623с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
4. Екологічна енциклопедія. Т.2. / відп.ред. Стаценко Є. І. – К. : Центр екол. осв. та інформ., 2007. – 826 с.
5. Иванов П.В. Педагогические основы школьного краеведения / П.В.Иванов. – Петрозаводск: Карел.кн. изд-во, 1966. – 182с.
6. Костриця М.Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч.посіб. /М.Ю.Костриця, В.В.Обозний. – К.: Вища школа, 1995. – 223 с.
7. Обозний В.В. Краєзнавство : навчальний посібник-практикум / В. В. Обозний. – К. : Міжн. фін. аген., 1997. – 265 с.
8. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. А.И.Карлова – М.: Сов. Энциклопедия, 1988. – Т.3. – 880 с.
9. Совгіра С.В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Світлана Василівна Совгіра. – Умань, 1999. – 188 с.
10. Український педагогічний словник / за ред. С.Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
11. Философский словарь / под ред. И.Т.Фролова. – 5-е изд. – М : Политиздат, 1987. – С. 427–428.
12. Чтения об искусстве. Пять курсов лекций, читанных в школе изящных искусств в Париже. – 5-е испр. изд. (1904г., 0кб). – Режим доступу: <http://>

fictionbook.ru/author/ippolit_adolf_tyen/. – Заголовок з екрану. – Мова рос.

13. Шмидт С. Краеведение – это всегда краелюбие : об истории, современном состоянии и перспективах развития / С.Шмидт // История. – 2004. – № 22. – С.4–11

В статье представлено результаты анализа сущности понятий определения «система подготовки студентов к краеведческой работе» и собственная их интерпретация на основе обобщения требований современного общества.

Ключевые слова: среда, краеведение, краеведческая работа, край, профессиональная подготовка, система, система подготовки студентов.

The article represents the results of analysis the nature concepts definition «system of training students to regional studies work» and own interpretation of this results on the basis of generalization modern society's demands.

Key words: environment, regional studies, regional work, land, professional preparation, system, system of training students.